

«ԲԱՆԲ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԳ»-Ի ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐԸ ԺԴ ԴԱՐԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ՁԵՌԱԳԻՐ «ԺՈՂՈՎԱԾՈՅ»-ՆԵՐՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ Բանք, փիլիսոփա, ասույթ, Սեկունդոս, իմաստություն, Պլատոն, Ժողովածու:

ԺԳ-ԺԹ դարերի հայերեն ձեռագիր «Ժողովածոյ»-ներում հույն փիլիսոփաների ասույթներն ընդօրինակվել են միանգամայն տարբեր վերնագրերով, բովանդակությամբ ու կառուցվածքով: ԺԳ դարից մեզ հասած չորս բնագրին անդրադարձել ենք մեր նախորդ հոդվածում՝ մատնանշելով դրանց կարեւոր առանձնահատկությունները¹: Սույն հոդվածում կքննենք ԺԴ դարի ինը բնագրեր, որոնց առկայությունն ինքնին վկայում է հայ միջնադարյան ձեռագրական ավանդույթում իմացաբանական գրականության արժեւորման ու տարածման մասին:

Նախ ներկայացնենք այդ ինը ձեռագրերը, որոնք միմյանցից տարբեր ու հեռու են ոչ միայն գրչության վայրերով՝ Թավրիզից մինչեւ Ղրիմ, այլ նաեւ վերնագրերով ու բովանդակային կառուցվածքով:

ա. ՄՄ 598, Ժողովածոյ, **Բանք իմաստասիրաց, որ չեն հեռի յեկեղեցւոյ** (214ա-19ա), 1303 թ., գրիչ՝ աշակերտ Յովհաննու Երզնկացւոյ:

բ. ՄՄ 4149, Ժողովածոյ, **Բանք իմաստասիրաց** (389բ-394բ), 1304-1305 թթ., Երզնկայ, գրիչ՝ Կարապետ Էրեց, Սարգիս, Շահինշահ, ստացող՝ Ահարոն վարդապետ:

գ. ՄՄ 2189, Ժողովածոյ, **Յաղագս ամենայն պիտոյից Բանք իմաստասիրաց** (365ա-388ա), 1394 թ., Թավրեզ, գրիչ՝ Գրիգոր:

դ. ՄՄ 230, Ժողովածոյ, **Հարիւր իմաստասիրաց ասացեալ** (149բ-71բ), ստացող՝ Եսայիրաբունի (Նչեցի²):

ե. ՄՄ 4166, Ժողովածոյ, անվերնագիր (194ա-195բ), 1346 թվականից առաջ, գրիչ՝ Սարգիս:

* Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ք.գ.թ., rouzanpoghosian@gmail.com, հոդվածը ստանալու օրը՝ 25 մայիսի, 2024, հոդվածը գրախոսելու օրը՝ 10 հունիսի, 2024:

¹ Ռ. Պողոսյան, «ԺԳ դարում ընդօրինակված «Բանք իմաստասիրաց»-ի չորս տարբեր բնագիր», *ԲՄ*, № 35, 2023, էջ 189-203:

զ. ՄՄ 6897, ժողովածոյ, **Բանք իմաստասիրաց պիտանի ամենայն մարդոյ** (775ա-792բ), 1371թ., Գլաձոր:

Է. ՄՄ 2961, ժողովածոյ, **Յաղագս բարեկամաց ասացեալ իմաստասիրաց** (40ա-48ա), 1321թ., գրիչ, ծաղկող, կազմող՝ Մխիթար Անեցի:

ը. ՄՄ 8198, ժողովածոյ, **Յաղագս կանանց խայտառակութեան Բանք իմաստասիրաց** (061ա), ԺԴ դար, գրիչ՝ Եսայի արեղա:

թ. ՄՄ 10337, ժողովածոյ, **Բանք իմաստասիրաց պիտանի ամենայն մարդոյ** (192ա-250բ), 1339 թ., Սուրխաթ, գրիչ, ստացող՝ Գրիգոր Սուքիասանց:

Նկատի առնելով, որ վերոբերյալ բնագրերը միմյանցից առաջին հերթին տարբերվում են ասույթների քանակով, դրանք բաժանել ենք երկու խմբի՝ ա) համառոտ եւ բ) ընդարձակ, ըստ այդմ՝ առաջին խմբում ընդգրկել ենք հինգ ձեռագիր՝ ՄՄ 2961, ՄՄ 4149, ՄՄ 4166, ՄՄ 598, ՄՄ 8198, երկրորդում չորս՝ ՄՄ 2189, ՄՄ 6897, ՄՄ 230, ՄՄ 10337:

Նախ ներկայացնենք առաջին խմբի բնագրերը, որոնց մեջ սակավաթիվ ասույթներով առանձնանում է **«Յաղագս կանանց խայտառակութեան Բանք իմաստասիրաց»-ը** (ՄՄ 8198). ընդամենը ինը ասույթ, որոնք համապատասխանում են Սուփերքի «Յաղագս կնոջ չարաբարոյի» եկթագլխի ասույթներին, բացառությամբ մեկի՝ «Սեկունդոս ասէ. Զի՞նչ է կին չար. առն ընկղմիչ, մրրիկ ի տան, անհոգութեան արգելումն, կենաց կողոպտիչ, հանապազորդ մախանք, բազմադիմի պատերազմ, հացակից գազան, աթոռակից վիշտ, կենդանի չար, իժ պատեալ զգեստիւ, ինքնայաւժար կռիւ, անժուժ գիճուպին, շնալոյ պատճառ, սուր որ ոչ տայ սգալ, կաքաւ երկմիտ, կատու խփնընկեց, աղուես պոսպոսող, գայլ արաբացի, հանապազ կաթիլ ի տան»։ Միանգամից նշենք, որ այն ներառված է ոչ միայն այս խմբի երեք ձեռագրերում, այլ նաեւ ԺԳ դարի չորս բնագրերից երեքում, ունի մի քանի տարբերակ, քանի որ բազմիցս խմբագրվել է գրիչների ձեռքով ու լայն տարածում ստացել։ Այդ երևույթի վերաբերյալ Յ. Տաշյանը գրում է՝ «**Ծանոթ է, որ այս կարգի գրութիւնք, ուստի թէ՛ վճիռք եւ թէ՛ մանաւանդ «Բանք իմաստասիրաց», միշտ ենթակայ են փոփոխութեան, եւ նաեւ անոնց լեզուն՝ ռամկանալու։ Օրինակի համար Սեկունդոսի «Կին» վճիռը «Բանք Իմաստասիրաց» գրութեան ուշ ժամանակի մէկ հաւաքման մէջ բոլորովին կերպարանափոխեալ դիմօք կը ներկայանայ մեզ**»²:

Հաջորդ բնագիրն (ՄՄ 4166) անվերնագիր է, բովանդակում է 39 ասույթ, որոնցից առաջինը համապատասխանում է Սուփերքի «Վասն լավագագութեան» եկթագլխի երրորդ ասույթին՝ «Եւրիպիդէս ասէ. Եւ ոչինչ է բարետոհ-

² Յ. Տաշեան, Մատենագրական մանր ուսումնասիրությունը, մասն առաջին Ա-Զ, Վիեննա, 1895, էջ 213:

մութինն ընչիւք, զի զամենայն վատթարս ինչք մեծուցանեն, եւ յառաջինսն կացուցին», *իսկ շարունակությունը՝ չորս ենթավերնագրով գրեթե նույնն է ԺԳ դարում Սյունիքում ընդօրինակված «Բանք իմաստասիրաց եւ աւգտակարք եւ պիտանացուք»-ի (ՄՄ 5862) հետ*: Չորրորդ ենթավերնագիրն է «Վասն իշխանաց», որի վեց ասույթներից վերջինը գրեթե նույնն է Սուիերքի Դ՝ «Բշխանություն եւ իշխանք» ենթագլխի 17-րդ ասույթի հետ, բացի վերջին նախադասությունից. «Կուտ թագաւոր Ղակեդեմոնացւոցն ասէ ցԹրակացիսն, որք խրոխտային ի վերայ նորա. եւ իմ տեսեալ է ուղիսս հեղեղաց որոտացեալս, այլ առ սուղ ժամանակս: Սմա հարցին, թէ՛ Ո՛ւմ թողուս զթագաւորութիւն քո, ասէ. Կարողին»: Այս բնագիրը նույնպես ավարտվում է «Յադագս աստվածութեան» ենթագլխով, ինչպես ԺԳ դարի նշյալ ձեռագիրը: Պետք է ենթադրել, որ գրչի ձեռքի տակ կամ եղել է այդ բնագրի միայն վերջին մասը կամ էլ՝ այդ հատվածը նա ընտրել է իր հայեցողությամբ:

Երզնկայում ընդօրինակված (ՄՄ 4149) «Բանք իմաստասիրաց»-ը ենթավերնագրեր չունի, բոլոր 54 ասույթները համապատասխանում են Սուիերքի տարբեր ենթագրովիների ասույթներին. սկսվում է Սուիերքի «Բմաստություն» ենթագլխի հինգերորդ ասույթով՝ «Յանախեա խորհել նախքան զառնելն» եւ ավարտվում է՝ «Գինի եւ արեւոյթիւն» ենթագլխի երրորդ ասույթով՝ «Կղէտոս առ այն որ ասաց նմա. Չամաչե՛ս արբենալ, ասաց. եւ դու չամաչե՛ս զարբեցողսն խրատել»։ Կանանց մասին Սեկունդոսի վերոնշյալ ասույթն այս բնագրում առկա է կարճ տարբերակով՝ «ՉՍեկունդոս հարցանելն, թէ զի՞նչ է կին, ասէ. Առն ընկղմումն, անհոգութեան արգելումն, համարէն տուգանք, հանապազորդ մախանք, բազմաղէմ պատերազմ, եւ հարկաւ միատուն թշնամի»:

«Յադագս բարեկամաց ասացեալ իմաստասիրաց»-ը (ՄՄ 2961) բովանդակում է 76 ասույթ, սկզբում ենթավերնագիր չունի: Ինչպես հուշում է վերնագիրը, բովանդակում է ասույթներ բարեկամության մասին, հետեւապես առաջին շարքի ասույթները համապատասխանում են ոչ թե Սուիերքի առաջին՝ «Բմաստություն» ենթագլխին, այլ երրորդ՝ «Բարեկամություն եւ բարեկամք»-ի քսանվեց ասույթներից քսաներկուսին: Բմաստության վերաբերյալ ասույթներն այստեղ ներառված են երկու ենթագլխում՝ «Վասն խրատու եւ վասն իմաստութեան» եւ «Յադագս իմաստութեան»: Ի տարբերություն մյուս ձեռագրերի, այստեղ կա նաեւ «Վասն մանկութեան եւ զօրութեան» ենթավերնագիրը, որը սկսվում է «Սոկրատես տեսեալ զդրունս կորնթացոց, զի ուժգնակի կային աղիւեալ, ասէ. Միթե կանայք բնակեալ են աստ» ասույթով: Ի դեպ, այն ներառված է նաեւ ԺԳ դարի ՄՄ 5862 ձեռագրում: «Յադագս չար կանանց» ենթավերնագրի ներքո գտնում ենք ոչ միայն Սեկունդոսի վերոբերյալ ասույթը, այլ նաեւ մի շարք ասույթներ, ինչպես օրինակ՝ «Կին գինարբու ամօթ մեծ է առն, զի զանարգանս իւր յայտնի կացուցանէ», «Կին իմաստուն եւ երկեղած պսակ է առն իւրում»,

որոնք բացակայում են մեր ուսումնասիրած մյուս ձեռագրերում: Այս բնագիրն ավարտվում է «Յաղագս արծաթսիրտյութեան» ենթագլխի «Կեանք արծաթասիրտաց հանապազօր հոգոց եւ ցանկութեամբ մաշի, եւ վասն առաւել ընչասիրտութեան յամենեցուն խոտան գտանի» ասույթով, որի փոփոխված տարբերակն առկա է նաեւ Սոփերքում:

«**Բանք իմաստասիրաց, որ չեն հեռի յեկեղեցւոյ**» բնագիրը (ՄՄ 598) բովանդակում է 80 ասույթ՝ առանց ենթավերնագրերի: Առաջին երեք ասույթները՝ «ԶԹեոփրաստես հարցին, եթէ զինչ իցէ ցանկութիւն, ասէ. Ախտ առատ որակացեալ յանձին»³, «Դիմութենէս գտգետն ձեւ ունելոյ ասաց. Երեւելիդ ինձ եւ գիտելն թշնամեաց իմոց», «Թեոփրաստես ասաց. Դիրին է անսալ անվարժ ձիոյ եւ ոչ անկարգ բանից», Սոփերքում չեն պահպանվել: Այս բնագիրն ավարտվում է Սոփերքի ոչ թե վերջին՝ «Յաղագս կնոջ չարաբարոյի», այլ առաջին՝ «Իմաստութիւն» ենթավերնագրով եւ «Ասէ դարձեալ զաւրութիւն հանդերձ խելաւք աւգուտ է, իսկ առանց խելաց հանապազ վնասէ զունդսն իւր» ասույթով:

Այսպիսով, կարճատուտ հինգ բնագրերից միայն մեկն է (ՄՄ 4166) հատվածաբար ընդօրինակված ամբողջական բնագրից, իսկ մյուսները, ինչպես ցույց է տալիս ուսումնասիրությունը, ծաղկաբաղ են տարբեր ժողովածուներից: Այդ մասին է վկայում նաեւ ԺԳ դարի ՄՄ 1409 ձեռագիրը, որի վերջին թերթին գրված տասը ասույթներից մեկը՝ «Պղատոն ասէ. Թէ ոչ գովմն զ[յ]ոքնագետ, որ բազում ինչ ի բերան առեալ եւ այլ, որ զառաքինութեան գործ յուսով ցուցանէ»⁴, սպանան է զանդամ երկրաւորս, խոկայ զմահ⁵ եւ զմեռանելն դաստիարակէ զաչս, զի մի ննջեսցի ի քուն հեշտութեան», մյուս բնագրերում չի հանդիպում:

Այժմ անցնենք երկրորդ խմբին, որտեղ «**Յարիւր իմաստասիրաց ասացեալ»-ը** (ՄՄ 230) մյուս երեք բնագրից առանձնանում է իր առաջին՝ «Յաղագս խելաց եւ իմաստութեան» ենթավերնագրով, որն անսպասելիորեն կրկնվում է նաեւ բնագրի միջնամասում՝ «Յաղագս երդման»-ից հետո: Այս բնագրում ներառված է «**Յաղագս աղաւթից»-ը**, որն առաջին անգամ հանդիպում է ԺԳ դարի

³ Հմմտ. Theophrasti Eresii opera, quae supersunt, omnia, ed. F. Wimmer, Paris: Didot, 1866, Repr. 1964, Fr. 114: Θεόφραστος ἐρωτῆθεις τί ἐστὶν ἔρως, πάθος, ἔφος, ψυχῆς σχολαζούσης— «Երբ Թեոփրաստոսին հարցրին, թե՞ ինչ է ցանկությունը (տոփանքը), ասաց՝ պարապ հոգու կիրք»:

⁴ Դավիթ Անյաղթ, Սահմանք իմաստասիրութեան, աշխատասիրութեամբ Ս. Արևշատյանի, Երևան, 1960, էջ 14. «Պղատոն յայտ առնէ ասելովն, թէ իմաստասէր կոչեմ ես ոչ զյոգնագետն եւ ոչ զայն, որ կարող գոյ բազում ինչ առնուլ ի բերան, այլ զայն, որ անարատ եւ անբիծ վարս ստացեալ ունի յինքեան, որ է գործական իմաստասիրութիւն»:

⁵ Տե՛ս անդ, էջ 62. «սահմանքն վերաբերին ի Պղատոն... այն որ ասեն, թէ իմաստասիրութիւն է խոկումն մահու...»:

«Ի բանից վարդապետաց եւ իմաստնոց»-ում (ՄՄ 6058): «Յաղագս չար կանանց» ենթագլխի ասույթների մեջ առկա է նաեւ Սեկունդոսի վերոնշյալ հայտնի ասույթը:

Մյուս երեք բնագրերն ունեն բովանդակային ակնհայտ ընդհանրություններ, որոնց մանրագնին քննությունը թույլ է տալիս որոշակի պատկերացում կազմել թարգմանական առաջին նմուշի մասին, որից սկիզբ են առել մյուսները: Այսպես, ամենամեծ բնագիրը՝ **«Բանք իմաստասիրաց պիտանի ամենայն մարդոյ» (ՄՄ 10337)**, յուրահատուկ է ոչ միայն իր ծավալով, այլ նաեւ գրչության թվով ու վայրով: Սկսվում է առանց ենթավերնագրի, առաջին ասույթն է՝ «Պղատոն ասէ. Որք մեծաց առաջի կան, մեծի զգաստութեան պետք են», որը պահպանվել է նաեւ Սոփերքի «Բշխանություն» ենթավերնագրի ներքո: Ավարտվում է «Վասն աստուածութեան» ենթագլխով, որը, ինչպես գիտենք, ընդօրինակվել է նաեւ իբրեւ առանձին բնագիր ու չի ընդգրկվել Սոփերքի «Բանք իմաստասիրաց»-ում: Դրիմի Սուրիաթ վանքում ընդօրինակված այս ձեռագիրն, ըստ ամենայնի, եղել է Գլաձորի (ՄՄ 6897) ու հատկապես՝ Թավրիզի (ՄՄ 2189) բնագրերի նախօրինակը: Ուշագրավ է, որ այն ակնհայտ նմանություններ ունի ԺԳ դարում Սյունիքում ընդօրինակված բնագրի հետ (ՄՄ 5862):

Թեպետ այս խմբի մյուս երկու բնագրերը նույնպես սկսվում են Պղատոնի վերոնշյալ ասույթով եւ ունեն մի շարք ակնառու նմանություններ, սակայն դրա հետ մեկտեղ տարբեր են որոշ ենթավերնագրերով կամ դրանց բացակայությամբ, ինչը տեսանելի դարձնելու համար ներկայացնենք առանձին աղյուսակով:

Ա. Բանք իմաստասիրաց պիտանի ամենայն մարդոյ ՄՄ 10337	Բ. Բանք իմաստասիրաց պիտանի ամենայն մարդոյ ՄՄ 6897	Գ. Յաղագս ամենայն պիտոյից Բանք իմաստասիրաց ՄՄ 2189
1. ենթավերնագիր չունի (34 ասույթ)	1. ----- (34 ասույթ)	1. ----- (15 ասույթ)
2. Յաղագս իշխանաց (8)	2. Յաղագս իշխանաց (8)	2. Յաղագս իշխանաց (9)
3. Յաղագս երդմանց (2)	3. Յաղագս երդմանց (2)	3. Յաղագս երդման (2)
4. Յաղագս խրատու (17)	4. Յաղագս խրատու (17)	4. Յաղագս խրատու (14)
5. Յաղագս բարեբախտից եւ վատաշնորհաց (10)	5. Յաղագս բախտի (6)	5. Յաղագս բարեբախտից եւ վատաշնորհից (13)

6. Ցաղագս խոստովանության (6)	6. Ցաղագս խոստովանության (4)	6. Ցաղագս մեղաց խոստովանության (4)
7. Ցաղագս բժշկաց (3)	7. Ցաղագս կանանց (6)	7. Ցաղագս բժշկաց (3)
8. Ցաղագս արինաց (9)	8. Ցաղագս արինաց (7)	8. Ցաղագս արինաց (8)
9. Ցաղագս անառակության (3)	9. Ցաղագս հարստաց (3)	9. Ցաղագս անառակության (2)
10. Ցաղագս նախախնամության (4)	10. Ցաղագս ընչից (11)	10. Ցաղագս նախախնամության (4)
11. Ցաղագս փարթամության, աղքատության եւ արծաթսիրության (31)	11. չիք	11. Ցաղագս փարթամության եւ աղքատության եւ արծաթսիրության (31)
12. Ցաղագս աղօթից (1)	12. չիք	12. Ցաղագս աղօթից (1)
13. Ցաղագս արբեցության (10)	13. Ցաղագս արբեցության (4)	13. Ցաղագս արբեցության (10)
14. Ցաղագս պատույ հարց եւ որդեսիրության (11)	14. Վասն պատույ հարց (9)	14. Ցաղագս պատույ հարց եւ որդեսիրության (11)
15. Ցաղագս շոգմոգության (7)	15. Վասն շոգմոգաց (6)	15. Ցաղագս շոգմոգության (7)
16. Ցաղագս քաջատոհմության եւ վատազգացության (9)	16. Վասն լաւազգութեան (9)	16. Ցաղագս քաջատոհմության եւ վատազգացության (7)
17. Ցաղագս լոռութեան (19)	17. Վասն լոռութեան (12)	17. Ցաղագս լոռութեան (18)
18. Ցաղագս հանդերձեալ դատաստանի (1)	18. չիք	18. Ցաղագս հանդերձեալ դատաստանաց (1)
19. Ցաղագս փառաց (6)	19. Վասն փառաց (6)	19. Ցաղագս փառաց (6)
20. Ցաղագս մահուան (31)	20. Վասն մահու (15)	20. Ցաղագս մահուան (34)
21. Ցաղագս արինաց (55)	21. չիք	21. Ցաղագս օրինաց (55)
22. Ցաղագս կանանց (45)	23. Վասն իշխանաց (6)	22. Ցաղագս կանանց (43)
23. Վասն աստուածութեան (18)	23. Վասն աստուածութեան (15)	23. չիք

Ինչպես նկատելի է, այս երեք ձեռագրերը նման են ոչ միայն վերնագրերով, այլ նաև առաջին ենթավերնագրի բացակայությամբ, եւ, ինչպես նշեցինք, սկսվում են Պրատոնի նույն ասույթով: Մինչեւ յոթերորդ ենթավերնագիրը, **Ա** եւ **Բ** տարբերակները համընկնում են անգամ ասույթների քանակով, որից հետո վերջինում բացակայում են «Յաղագս բժշկաց», «Յաղագս փարթամութեան...», «Յաղագս աղօթից» եւ մյուս ենթավերնագրերը: Մյուս կողմից **Ա** բնագիրը **Գ**-ի հետ ունի չափազանց հետաքրքրական ընդհանրություն՝ երկուսն էլ բովանդակում են «Յաղագս օրինաց»-ի երկու տարբերակ, որոնցից երկրորդը չի հանդիպում ինչպես ԺԳ, այնպես էլ ԺԴ դարի մյուս ձեռագրերում: Դա մեզ թույլ է տալիս եզրահանգել, որ վերջինս ընդօրինակվել է **Ա** բնագրից, քանի որ այն գրչության թվականով ավելի հին է: Ինչպես տեսանելի է աղյուսակում, երկրորդ «Յաղագս արինաց»-ը հաջորդում է «Յաղագս մահուան» ենթավերնագրին եւ ընդգրկում է 55 ասույթ: Սկսվում է «Հայրատանջն ձեռնատեսցի: Աղախինն՝ ոսկի մի գեցցի, թե ոչ արքունի լիցի» եւ ավարտվում է՝ «Վեց իրս պիտոյ է դատաւորաց. նախ որ գիտենա զհասարակաց օրենքն, երկրորդ՝ զիտենա զառանձին օրենսն, երրորդ՝ զիտենա զրոց օրենք, չորրորդ՝ լինի անկարիք...» ասույթներով: Պետք է ընդգծել, որ այդ ասույթների միայն մի փոքր մասն է համընկնում Սոփերքի նույնաբովանդակ ասույթների հետ: Այդպես նաև **Ա** եւ **Գ** բնագրերի «Յաղագս կանանց» ենթագլխի քառասուներեք կամ քառասունհինգ ասույթների զգալի մասը բացակայում են մյուս բնագրերում, ինչպես նաև Սոփերքում:

Ա եւ **Գ** բնագրերն առանձնանում են եւս մեկ էական ընդհանրությամբ. «Յաղագս մահուան» ենթագլխի ասույթների մեջ առկա են «Գիրք պիտոյից»-ի յոթ խրատներից վեցը՝ փոքր-ինչ խմբագրված: Նշենք, որ վեցն էլ «խրատ» տեսակի ճարտասանական վարժությունների՝ հունարեն նախօրինակից թարգմանված վերնագրեր են: Համեմատենք.

Դիմութենէս՝ «Պետք են ընչից, եւ առանց սոցա ոչ է **կար** լինել ինչ յարժանեացն»:

Գիրք պիտոյից. «Պետք են ընչից, եւ առանց սոցա ոչ է **հնար** ինչ լինել յարժանեացն»⁶:

Եսիդոս՝ «**Անզգամէ**, որ ընդ վեհս, քան զինքն հակառակէ»:

«**Գիրք պիտոյից**». «**Յիմար է**, որ ընդ վեհս քան զինքն հակառակէ»⁷:

Մենանդրոս՝ «Ոչ ամենեցուն զնոյն տուեալ է, եւ ոչ օգուտ բերէ: **Վարժումն է** ամենայն ինչ»:

⁶ Գիրք պիտոյից, աշխատասիրությամբ **Գ. Մուրադյանի**, Երեւան, 1993, էջ 44:

⁷ Նույն տեղում, էջ 47, վերագրված է Հեսիոդոսին:

Գիրք պիտոյից. «Ոչ ամենեցուն **ինչ** զնոյն տուեալ է, եւ ոչ օգուտ բերե»⁸:
«Կրթութիւն է ամենայն ինչ»⁹:

Եւրիպիդէոս՝ «Զի իմաստուն խորհուրդ, քան զբազում ձեռն յաղթէ եւ բազմութեան անմտութիւն անհնարին չար է»:

Գիրք պիտոյից. «Իմաստուն խորհրդով՝ բազմաձեռն զօրութեան յաղթէ, իսկ անուսումնութիւն անհնարին չար է»¹⁰:

Հոմերոս՝ «Որ Աստուծոյ հաւանի, առաւել **նմա լուիցէ**»:

Գիրք պիտոյից. «Որ Աստուծոյ հաւանի, առաւել **նա լուիցէ նմա**»¹¹:

Ուշադրության է արժանի նաեւ այն, որ այս երեք բնագրերի «Յաղագս լռութեան» ենթագլխում գտնում ենք Խիկար իմաստունի՝ **«Որդեակ, թէ կամիս ինչ գործել, մի՛ յառաջ պարծիր, զի թէ չկարես գործել, ծաղր լինիս ի մէջ ընկերաց»** խրատի նմանօրինակները¹²:

Ա. «Պիտակոս ասէ. Զոր հանդերձեալ ես առնել, մի ասացես, զի մի ի վրիպելն քո ծաղր լիցիս»:

Բ. «Զոր կամիս առնել, մի ասիցես, գուցէ ի չկարելն՝ ծաղր լինիցիս»:

Գ. «Եւայլոմն իմաստասէր ասէ. Զոր հանդերձեալ իցես առնել՝ մի՛ ասիցես, զի մի ի վրիպելն քո ծաղր լինիցիս»:

Ա եւ Բ բնագրերի վերջին եւ ամենահետաքրքրական ընդհանրությունը «Յաղագս աստուածութեան» ենթագլխին է, որն առկա է նաեւ ԺԳ դարի ՄՄ 5862 ձեռագրում:

Անկոտկելով ԺԴ դարի «Ժողովածոյ»-ներում ընդգրկված «Բանք իմաստասիրաց» ու նմանատիպ այլ վերնագրեր կրող վերոնշյալ բնագրերի համեմատական քննությունը, կարող ենք ասել, որ դրանք մեզ են հասել երկու տարբերակով՝ համառոտ եւ ընդարձակ: ԺԳ դարի չորս բնագրից ընդարձակ են միայն երկուսը, իսկ ԺԴ դարի ինը բնագրից՝ չորսը: Համառոտ բնագրերի համեմատությունը պարզորոշ ցույց է տալիս, որ դրանք գրչի կամ պատվիրատուի ցանկությանը քաղված են տարբեր ժողովածուներից, հետեւապես բացառվում է մեկը մյուսից ընդօրինակված լինելու հանգամանքը, իսկ ընդարձակ բնագրերի դեպքում մեր առջեւ բացվում է ուսումնասիրության լայն դաշտ, որը հնարավորություն է տալիս զուգահեռ համեմատությամբ գտնելու թարգմանական այն նմուշը, որից սկիզբ առած օրինակները հետագայում խմբագրվել, փոփոխության են

⁸ Նույն տեղում, էջ 53, վերագրված է Մենանդրոս կատակերգակին:

⁹ Նույն տեղում, էջ 57, վերագրված է Պերիանդրոս Կորնթացուն:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 55, վերագրված է Եվրիպիդեսին:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 51, Հոմերոսի «Իլիական»-ից է (II.18):

¹² Պատմություն եւ խրատը Խիկարայ իմաստունոյ, աշխատասիրությամբ **Ա. Մարտիրոսյանի**, Երևան, 1969, Ա. հ., էջ 102:

ենթարկվել գրիչների ձեռքով ու լայն տարածում գտել: Այս հոդվածաշարով առաջիկայում առաջին անգամ կներկայացնենք ԺԳ եւ ԺԴ դարերի ընդարձակ տարբերակների համեմատական բնագիրը:

RUZANNA POGHOSYAN

**THE RECENSIONS OF THE SAYINGS OF THE PHILOSOPHERS IN
14TH CENTURY ARMENIAN MANUSCRIPT MISCELLANIES**

Key words: Philosopher, saying, Secundus, wisdom, Plato, collection, proverb.

The *Sayings of the Philosophers* have come down to us in several recensions that vary both in the number of sayings and in their content and structure. They can be categorized into two groups: shorter and longer recensions. The longer recensions provide an initial understanding of the original text, upon which the later recensions are based.

The article discusses nine 14th-century manuscripts and compares them with four manuscripts from the 13th century.

РУЗАННА ПОГОСЯН

**ВАРИАНТЫ «ИЗРЕЧЕНИЙ ФИЛОСОФОВ» В АРМЯНСКИХ
СБОРНИКАХ XIV ВЕКА**

Ключевые слова: Философ, изречение, Секундос, мудрость, Платон, сборник, наставление.

«Изречения философов» дошли до нас в нескольких вариантах, которые различаются как по количеству изречений, так и по содержанию и структуре. Эти варианты можно разделить на две группы: краткие и пространные. Пространные редакции позволяют получить первоначальное представление об оригинальном тексте, на основе которого были составлены более поздние версии.

В этой статье рассматриваются девять рукописей XIV века в сопоставлении с четырьмя рукописями XIII века.